शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
बृहत आराखडयाबाबत निवेदन

शिवाजी विद्यापीठाचा सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या पाच वर्षाच्या कालावधीमध्ये स्विकारावयाच्या प्रस्तावांचा शैक्षणिक बृहत आराखडा तयार करण्याचे काम सुरु आहे. त्यासाठी विद्यापीठ कार्यक्षेत्रातील कोल्हापूर, सांगली व सातारा या तीन जिल्ह्यात कोणत्या ठिकाणी नवीन महाविद्यालय / विद्याशाखा/ अभ्यासक्रमाची आवश्यकता आहे, हे निश्चित करावे लागणार आहे. त्या दृष्टीने शैक्षणिक क्षेत्रातील व समाजातील विविध घटकांच्या प्रतिनिधींशी सविस्तर चर्चा करुन त्यांची मते व माहिती घेवून पुढील कार्यवाही होणार आहे. त्यासाठी वरील तीन जिल्ह्यांमध्ये बैठका आयोजित करण्यात येणार आहेत. सबब, या निवेदनाद्वारे आवाहन करण्यात येत आहे की, सदर बैठकीस विद्यार्थी, पालक, शिक्षक, प्राचार्य, शैक्षणिक संस्था प्रतिनिधी, लोकप्रतिनिधी (खासदार, आमदार, नगरसेवक, जिल्हा परिषद सदस्य, पंचायत समिती व स्थानिक संस्थांचे प्रतिनिधी, ग्रामपंचायत सदस्य) व इतर सर्व इच्छुक घटकांच्या प्रतिनिधींनी स्वखर्चाने उपस्थित रहावे. ज्या घटकांना नवीन महाविद्यालये/विद्याशाखा/अभ्यासक्रमाचे नियोजित स्थळ सुचवावयाचे आहे, त्यांनी विहीत नमुन्यामध्ये याबाबतची माहिती भरुन बैठकीच्यावेळी समन्वयक यांचेकडे सादर करावी. सदरचा नमुना विद्यापीठाच्या संकेत स्थळावर (www.unishivaji.ac.in) बीसीयुडी या लिंकवर उपलब्ध आहे. या अनुषंगाने गठीत समित्यांची व बैठकांची जिल्हानिहाय माहिती पुढीलप्रमाणे-

जिल्हा	समिती सदस्यांची नावे	जिल्हानिहाय बैठकीचे ठिकाण	तारीख व वेळ
कोल्हापूर	१.प्राचार्य जे.बी.पाटील, कमला कॉलेज, कोल्हापूर - समन्वयक २.प्राचार्य डॉ.एन.व्ही.नलवडे, न्यू कॉलेज, कोल्हापूर ३. डॉ.ए.एम.गुरव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ४. श्री.पी.वाय.माने, कागल एज्युकेशन सोसायटी, कागल. ५.डॉ.पी.एस.पाटील, शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर ६.श्री.शंकरराव जी.कुलकर्णी, कोल्हापूर ७.प्राचार्य डॉ.डी.व्ही.कडोले, डी.के.टी.ई.चे टेक्स्टाईल ॲण्ड इंजिनिअरींग इन्स्टिटयूट, इचलकरंजी ८.प्राचार्य बी.ए.खोत, व्यंकटेश महाविद्यालय, इचलकरंजी	कमला कॉलेज, कोल्हापूर	सोमवार, दि.२२/०५/२०१७ सकाळी ठिक ११.०० वाजता
सांगली	१.प्राचार्य डॉ.बी.व्ही.ताम्हणकर, विलिंग्डन कॉलेज, सांगली - समन्वयक २.प्राचार्य डॉ.डी.जी.कणसे, डॉ.पतंगराव कदम महाविद्यालय, सांगली ३. डॉ.ए.एम.गुरव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ४. डॉ.श्रीमती व्ही.पी.रासम, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ५. श्री.चिमण ऊर्फ राजेंद्र आर. डांगे, संत ज्ञानेश्वर शिक्षण संस्था, इस्लामपूर, ता.वाळवा. ६. डॉ.डी.के.मोरे, इस्लामपूर ७. प्राचार्य डॉ.ए.एम.मुल्ला, आण्णासाहेब डांगे कॉलेज ऑफ इंजिनिअरींग ॲण्ड टेक्नॉलॉजी, आष्टा.	विलिंग्डन कॉलेज, सांगली.	मंगळवार, दि.२३/०५/२०१७ सकाळी ठिक ११.०० वाजता
सातारा	१.प्राचार्य डॉ.आर.व्ही.शेजवळ, लाल बहादूर शास्त्री कॉलेज, सातारा - समन्वयक २.श्री.अमित चव्हाण, श्री धनलक्ष्मी फाऊंडेशन, कराड ३.श्री.अमित अ. कुलकर्णी , हिंदवी पब्लिक स्कूल, सातारा. ४.डॉ.ए.एम.गुरव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ५.डॉ.पी.डी.राऊत, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ६.प्राचार्य सी.जे.खिलारे, दहिवडी कॉलेज, दहिवडी.	लाल बहादूर शास्त्री कॉलेज, सातारा.	बुधवार, दि.२४/०५/२०१७ सकाळी ठिक ११.०० वाजता

क्र.संलग्नता/ टी-२/
दि. १३/०५/२०१७

डॉ.व्ही.डी.नांदवडेकर
कुलसचिव

बृहत आराखडयामध्ये नवीन महाविद्यालय/अभ्यासक्रम/विद्याशाखा यांचा समावेश करण्यासाठी द्यावयाच्या माहितीच्या अर्जाचा नमुना

१) संस्थेचे नाव व पत्ता -

२) संस्थेचे कनिष्ठ/वरिष्ठ महाविद्यालय आहे काय?-

३) असल्यास तपशील -

बृहत आराखडयामध्ये समाविष्ट करण्याचे नियोजित ठिकाण व नवीन महाविद्यालय/ विद्याशाखा/ अभ्यासक्रम याबाबतची माहिती (नियोजित ठिकाणाचे गुगल मॅपवरील अक्षांश/रेखांश नमूद करावे.)	नवीन महाविद्यालय/ विद्याशाखा/ अभ्यासक्रमाची गरज	तालुक्यामध्ये अस्तित्वात असलेल्या महाविद्यालयांची नांवे व महाविद्यालयाचे नियोजित महाविद्यालयापासून अंतर	तालुक्यामध्ये अस्तित्वात असलेल्या महाविद्यालयांमध्ये शिकविल्या जाणा-या विद्याशाखा	तालुक्यामधील अस्तित्वात असलेल्या महाविद्यालयातील विद्याशाखा अंतर्गत शिकविले जाणारे विषय	विषयनिहाय विद्यार्थी	तालुक्यामधील महाविद्यालये/शाळामधून मार्च/एप्रिल, २०१६ मध्ये बारावी उत्तीर्ण् झालेल्या विद्यार्थ्यांची संख्या	मागील वर्षी किती विद्यार्थी प्रवेशापासून वंचित राहिले
१	२	३	४	५	६	७	८

महाराष्ट्र सार्वजनिक विद्यापीठे कायदा, २०१६ मधील सम्यक योजनेची (बृहत आराखडा) तरतुद

CHAPTER X

PERMISSION, AFFILIATION AND RECOGNITION

Perspective Plan.

107. *(1)* The university shall prepare a comprehensive perspective plan for every five years and get the same approved by Commission. Such plan shall be prepared for the location of colleges and institutions of higher learning in a manner ensuring comprehensive equitable distribution of facilities for higher education having due regard, in particular, to the needs of unserved and under-developed areas within the jurisdiction of the university. Such plan shall be prepared by the Board of Deans and shall be placed before the Academic Council and the Senate through the Management Council.

(2) The perspective plan shall include the new courses and faculties to be permitted which shall be determined by studying the social and economic needs of the region, job opportunities available and requirements of the industry and should be as per policies of and in conformity with the plans of the State Government and the National Policy for Higher Education for achieving National and State objectives of higher access, equity, excellence, research, relevance and quality.

(3) The perspective plan shall make provision for the subjects, number of new divisions and satellite centres to be permitted to the colleges and institutions of higher learning in different regions after factoring in the demand for the same and shall be in conformity with the plans of and after the approval of Commission under section 76.

(4) While preparing the perspective plan preference shall be given to the districts where Gross-Enrolment Ratio is less than the national average and also to the tribal, hilly and inaccessible areas besides quality benchmarks, inclusive growth, social relevance and value education.

(5) The university shall initiate a time bound programme to prepare an annual plan every year for the location of colleges and institutions of higher learning, in consonance with the perspective plan and shall publish it before the end of academic year preceding the year in which the proposals for the opening of new colleges or institutions of higher learning are to be invited.

(6) The University shall undertake the systematic field survey within the geographical jurisdiction of the University every five years regarding the requirements of the facilities of Higher Education, types of skills needed for the local industries, trade and commerce, aspirations of youth of the region, needs of socially and economically deprived youth like female students, backward and tribal communities and such other related factors. The university shall use the findings of such field survey and develop the scientific database while preparing the perspective plan of the university.

Conditions of affilation and recognition.

108. *(1)* The management applying for affiliation or recognition, and the management whose college or institution has been granted affiliation or recognition, shall give the following undertaking and shall comply with the following conditions,-

(a) that the provisions of the Act and Statutes, Ordinances, and Regulations made thereunder and the standing orders and directions of the university and State Government shall be complied with;

(b) that there shall be a separate College Development Committee provided for an affiliated college as provided by section 97of the Act ;

(c) that the number of students admitted for courses of study shall not exceed the limits prescribed by the university and the State Government, from time to time;

(d) that there shall be suitable and adequate physical facilities such as buildings, laboratories, libraries, books, equipment required for teaching and research, hostels, gymnasium, etc. as may be prescribed;

(e) that the financial resources of the college or institution shall be such as to make due provision for its continued maintenance and working;

प्रकरण दहा

परवानगी, संलग्नीकरण व मान्यता

१०७. (१) विद्यापीठ प्रत्येक पाच वर्षांनी एक सर्वसमावेशक सम्यक योजना तयार करील आणि आयोगाकडून मान्यता मिळवील. विशेषतः विद्यापीठाच्या अधिकारितेतील सेवारहित व न्यूनविकसित क्षेत्राच्या गरजांचा योग्य तो विचार करून उच्च शिक्षणाच्या सुविधांचे सर्वसमावेशक समन्यायी वाटप होण्याची सुनिश्चिती होईल अशा रीतीने उच्च शिक्षणाच्या महाविद्यालयांची व परिसंस्थांची स्थाने निश्चित करण्यासाठी, अशी योजना तयार करील. अशी योजना, अधिष्ठाता मंडळाकडून तयार करण्यात येईल आणि व्यवस्थापन परिषदेमार्फत ती योजना विद्यापरिषद व अधिसभा यांच्यापुढे ठेवण्यात येईल. सम्यक योजना

(२) सम्यक योजनेमध्ये त्या प्रदेशाच्या सामाजिक व आर्थिक गरजांचा, नोकरीच्या उपलब्ध संधींचा व रोजगाराच्या आवश्यकतांचा अभ्यास करून निर्धारित करण्यात येईल अशा परवानगी द्यावयाच्या नवीन पाठ्यक्रमांचा आणि विद्याशाखांचा समावेश असेल आणि व्यापक प्रवेश, समन्याय, गुणवत्ता संशोधन, संबद्धता आणि समता याबाबतची राष्ट्रीय व राज्य उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी ती सम्यक योजना राज्य शासन आणि राष्ट्रीय उच्च शैक्षणिक धोरण यांच्या धोरणांनुसार व त्यांच्या योजनांशी अनुरूप असली पाहिजे.

(३) सम्यक योजनेत, विविध प्रदेशातील उच्च शिक्षणाच्या महाविद्यालयांना आणि परिसंस्थांना परवानगी द्यावयाचे ठिकाण, नवीन तुकड्यांची संख्या आणि सॅटेलाईट केंद्रे याबद्दलची मागणी विचारात घेतल्यानंतर त्याकरिता तरतूद करण्यात येईल आणि ती सम्यक योजना, कलम ७६ खालील आयोगाच्या योजनांशी अनुरूप असेल आणि तिला त्यानंतर त्याची मान्यता देण्यात येईल.

(४) सम्यक योजना तयार करताना जेथे एकूण नावनोंदणीचे प्रमाण हे राष्ट्रीय सरासरी पेक्षा कमी आहे अशा जिल्ह्यांना तसेच आदिवासी, डोंगराळ व दुर्गम क्षेत्रांना त्याशिवाय राखून ठेवलेल्या दर्जात्मक, सर्वसमावेशक उन्नती, सामाजिक समपर्कता आणि मूल्यशिक्षण यांना पसंतीक्रम देण्यात येईल.

(५) विद्यापीठ, उच्च शिक्षणाची महाविद्यालये व परिसंस्था यांच्या ठिकाणासाठी सम्यक योजनेशी अनुरूप अशी वार्षिक योजना दरवर्षी तयार करण्याकरिता कालबद्ध कार्यक्रम सुरू करील आणि तो कालबद्ध कार्यक्रम, ज्या वर्षात उच्च शिक्षणाची नवीन महाविद्यालये किंवा परिसंस्था सुरू करावयाची असतील त्या वर्षाच्या आधीचे शैक्षणिक वर्ष संपण्यापूर्वी प्रसिद्ध करील.

(६) विद्यापीठ, स्थानिक उद्योगांसाठी आवश्यक असलेली कौशल्य पद्धती, व्यापार व वाणिज्य यासंबंधात महिला, विद्यार्थी, मागासवर्ग, आदिवासी जमाती व त्यांच्याशी संबंधित अन्य घटक यांसारख्या सामाजिक व आर्थिक दृष्ट्या वंचित असलेल्या युवकांच्या प्रादेशिक गरजा आणि त्याबाबतच्या युवकांच्या आकांक्षा यासाठी उच्च शिक्षणाच्या सुविधांच्या आवश्यक बाबींसंबंधांत प्रत्येक पाच वर्षांमध्ये विद्यापीठाच्या भौगोलिक अधिकारिता असणाऱ्या गरजेनुसार क्षेत्रीय सर्वेक्षण हाती घेईल. विद्यापीठ, विद्यापीठाच्या सम्यक योजना विकसित करताना अशा क्षेत्रीय सर्वेक्षणाचे निष्कर्ष उपयोगात आणील आणि अशी वैज्ञानिक आधारसामग्री विकसित करील.

१०८. (१) संलग्नीकरणासाठी किंवा मान्यतेसाठी अर्ज करणारे व्यवस्थापन आणि ज्यांच्या महाविद्यालयाला किंवा परिसंस्थेला संलग्नीकरण किंवा मान्यता देण्यात आलेली आहे असे व्यवस्थापन पुढीलप्रमाणे हमी देईल आणि पुढील शर्तींचे अनुपालन करील :— संलग्नीकरण आणि मान्यता यांकरिता शर्ती.

(क) अधिनियम आणि त्याखालील परिनियम, आदेश व विनियम यांच्या तरतुदींचे आणि विद्यापीठाच्या व राज्य शासनाच्या स्थायी आदेशांचे आणि निदेशांचे अनुपालन करण्यात येईल ;

डॉ. नरेंद्र जाधव समितीच्या शिफारशी (1)

महाराष्ट्र शासन

क्र. उशिप २०१५/प्र.क्र. ६२६/विशि-३
उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग,
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२
ई-मेल:- htdvishi४३@gmail.com
दि. १७ ऑक्टोंबर, २०१५

6 NOV 2015

T-2
✓/BOS
6/11

प्रति,
कुलसचिव,
सर्व अकृषी विद्यापीठे.

विषय:- महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण परिषदेच्या बैठकीच्या अनुषंगाने कार्यवाही करणेबाबत.

महोदय,

उपरोक्त विषयाच्या अनुषंगाने कळविण्यात येते की, महाराष्ट्र राज्याच्या उच्च शिक्षण धोरणाची अंमलबजावणी करण्यासाठी या विभागाच्या शासन निर्णय दि. २०/७/२०१५ अन्वये, डॉ. नरेंद्र जाधव, प्रसिध्द अर्थ व शिक्षण तज्ञ यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गठीत करण्यात आली होती. या समितीने राज्यातील सर्व अकृषी विद्यापीठातील बृहत आराखडा संदर्भात सर्वसाधारण निकष तयार केलेल आहेत. डॉ. नरेंद्र जाधव समितीने आपल्या शिफारशीं शासनास सादर केलेल्या असून या शिफारशी राज्य उच्च शिक्षण परिषदेच्या दि. १४/१०/२०१५ रोजी झालेल्या बैठकीत ठेवण्यात आल्या होत्या. या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे सूचना देण्यात येत आहेत.

१) मा. डॉ. नरेंद्र जाधव समितीने राज्यातील सर्व अकृषी विद्यापीठांनी बृहत आराखडे तयार करताना विचारात घ्यावयाच्या निकषाबाबतच्या अहवालास राज्य उच्च शिक्षण परिषदेने तत्वत: मान्यता दिलेली आहे. सदर अहवालाची प्रत आपणास पाठविण्यात येत आहे.

२) सदर अहवालातील शिफारशींनुसार आपण आपल्या विद्यापीठातील बृहत आराखडे तयार करण्याची कार्यवाही तात्काळ करणे आवश्यक आहे.

३) प्रचलित विद्यापीठ कायद्यानुसार सन २०१६-१७ या शैक्षणिक वर्षासाठी नवीन महाविद्यालय/अभ्यासक्रम/तुकडी देण्याबाबतचे प्रस्ताव दि. ३१/१०/१५ पर्यंत सादर करण्यासंदर्भातील जाहीरात देणे, प्रस्ताव घेणे याविषयी कार्यवाही सध्या करु नये. याबाबत नवीन निकषानुसार कार्यवाही करण्याची असल्याने पुढील सुचना देण्यात येतील.

४) प्रचलित विद्यापीठ कायद्यानुसार सन २०१६-१७ शैक्षणिक वर्षाचे नवीन महाविद्यालय, अभ्यासक्रम, नवीन तुकडी या संदर्भातील प्रस्ताव मागविण्याबाबत वेळापत्रक आपणास स्वतंत्रपणे कळविण्यात येईल.

आपला,

(सिध्दार्थ खरात)
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत.
• संचालक उच्च शिक्षण, पुणे.

Shivaji University, Kolhapur
Affiliation T-2.
Inward No. 5278
Date 7-11-15

शैक्षणिक धोरणांचा आढावा

राष्ट्रीय दृष्टीकोनातून सर्वांसाठी शिक्षण हा राष्ट्र विकासाच्या संदर्भातला अपरिहार्य भाग आहे. सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षण हा मूळ स्त्रोत आहे. विविध स्तरावर मानव विकासाचे कार्य करण्याची सर्वात मोठी शक्ती शिक्षणात आहे. त्यादृष्टीने आपल्या देशात विविध कालखंडात शिक्षण व शिक्षण पध्दतीत सुधारण करण्यासाठी सातत्याने प्रयत्न करण्यात आल्याचे दिसते. उच्च शिक्षणाचा विस्ताराची धोरणे आणि विकासासाठी प्रचलित कायदयाच्या चौकटीत बृहत आराखडा तयार करावा लागतो. सर्व विद्यापीठांचे बृहत आराखडयाचे एकत्रीकरण म्हणजेच राज्याचा बृहत आराखडा होय. बृहत आराखडयामध्ये शिक्षणाच्या सर्वांगीण विकासाचे प्रतिबिंब पडणे आवश्यक असते. वर्तमान काळात विस्तार (EXPANSION) सहभाग (INSLUSION) आणि गुणवत्ता (EXCELLENCE) हि त्रिसूत्री शिक्षणाच्या संदर्भात अपरिहार्य आहे, असे राष्ट्रीय ज्ञान आयोगाच्या अहवालात सुध्दा नमुद करण्यात आले आहे. तर अलिकडे महाराष्ट्र राज्याने गठित केलेल्या काकोडकर समितीने A3 (Anyone, Anytime and Anywhere) चा आग्रह धरल्याचे दिसुन येते. त्यामुळे बृहत आराखडयात शिक्षणाचा केवळ एकांगी विचार करुन चालणार नाही तर General Enrollment Ratio वाढविण्यापासून तर कौशल्य युक्त विद्यार्थी घडविण्यापर्यंत सर्व टप्प्यांचा विचार करणे आवश्यक आहे अन्यथा तो शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास न राहता शिक्षणाची झालेली एकांगी वाढ होईल. गुणवत्तापुर्ण शिक्षणावर समाजाचा विकास अवलंबुन असल्यामुळे शिक्षण विषयक धोरणांचा सर्वांगीण विचार करणे अत्यंत मोलाचे आहे. उच्च शिक्षणातील विस्तार, सहभाग आणि गुणवत्ता या मुद्यांवर गांभीर्याने चर्चा केली जाते. गुणवत्तेवर आधारीत शिक्षणाच्या प्रक्रियेत महाराष्ट्र राज्य नेहमीच अग्रेसर राहिले आहे. त्यादृष्टीने या देशामध्ये अनेक कमिशन, समित्या किंवा मंडळाचे गठन करण्यात आले आहे. पुनःश्च काळाची गरज ओळखून महाराष्ट्र सरकारच्या उच्च व तंत्रशिक्षण मंत्रालयाने "राज्यस्तरीय उच्च शिक्षणाचा बृहत आराखडा" या समितीचे गठन करुन उच्च शिक्षणातील महाराष्ट्र राज्याची जागरुकता पुन्हा एकदा सिध्द केली आहे. उच्च शिक्षणातील पदवीधारक हे कुशल असणे गरजेचे जसे आहे तसेच ते समाजाभिमुख सुध्दा असणे जरुरीचे आहे.

१९३५ मध्ये मेकॉले यांच्या प्रस्तावातील शैक्षणिक विकासाची कल्पना संपूर्णतः ब्रिटीश शासनाला उपयोगी व भारतामध्ये कारकुनांची जमात निर्माण करणारी होती. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर लगेच १९४८ मध्ये उच्च शिक्षणावर पहिले University Education Commission डॉ. राधाकृष्णन यांच्या अध्यक्षतेखाली गठित केले. त्यानंतर मुदलियार समिती (१९५२) आणि कोठारी कमिशन (१९६४) चे गठन भारत सरकारने केले. स्वातंत्र्यानंतर गठित झालेल्या या आयोगांनी उच्च शिक्षणाला दिशा देण्याचे महत्वपूर्ण कार्य केले.

राष्ट्रीय धोरण, १९६८ (The National Policy, 1968) :

१९६८ च्या राष्ट्रीय धोरणांमध्ये पुढील महत्वपूर्ण धोरणांचा विचार करण्यात आला. त्यामध्ये राष्ट्रीय एकात्मता, राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ, शिक्षणाच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षण पध्दतीची पुनर्रचना, मुल्यशिक्षण, शिक्षण आणि जीवन यातील संबंध आणि तंत्रज्ञानाचा शिक्षणात वापर इ. रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होण्यासाठी ग्रामीण भागांपर्यंत भौतिक सुविधा आणि कौशल्यपूर्ण शिक्षण उपलब्ध करणे आवश्यक असल्याचे या धोरणामध्ये सुचित केल्याचे दिसते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ (National Education Policy 1986)

श्री. आचार्य राममुर्ती यांच्या अध्यक्षतेखाली गठित झालेल्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ (National Education Policy 1986) चा अहवाल १९९० मध्ये सादर केला. या शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षणातील सर्वसमावेशकता व तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यावर भर देण्यात आला. परंतु CABE च्या विनंतीनुसार १९९१ मध्ये या अहवालावर पुनर्विचार करण्यासाठी श्री. एन. जनार्दन रेडडी यांच्या अध्यक्षतेखाली समितीचे गठन केले त्यांनी आपला अहवाल जानेवारी १९९२ मध्ये सादर केला.

जागतिकीकरणानंतर शिक्षणाचे स्वरुप व निकष यामध्ये झालेल्या बदलांना समर्थपणे तोंड देण्यासाठी पुढील उपाययोजना केल्याचे दिसते.

- त्रयस्थ गुणवत्ता आश्वस्त एजन्सीची स्थापना (१९९०) (External Quality Assurance Cell)
- राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं मानांकन परिषदेची स्थापना (१९९४) (Nãtional Assessment and Accreditation Council)
- राष्ट्रीय मानांकन परिषदेची स्थापना (१९९४) (Nãtional Board of Accreditation)
- अंतर्गत गुणवत्ता वाढीसाठी IQAC या संकल्पनेची स्वीकृती (२००५) (Internal Quality Assurance Cell)
- राष्ट्रीय ज्ञान आयोग (२००५) (Nãtional Knowledge Commission)
- डॉ. यशपाल समिती (२००८)
- राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान (रुसा) (२०१३) (RUSA)
- महाराष्ट्र राज्यः डॉ. काकोडकर समिती, डॉ. निगवेकर समिती आणि डॉ. ताकवले समिती (२०११)
- नवीन शैक्षणिक धोरण (२०१५)

(4)

राष्ट्रीय ज्ञान आयोग (२००५)

मा. पंतप्रधानांचे उच्चस्तरीय सल्लागार म्हणून कार्य करण्यासाठी श्री. सॅम पित्रोडा हयांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय ज्ञान आयोगाचे गठन भारत सरकारने केले. भारतभूमी ही ''ज्ञान भूमी'' (Knowledge Landscape) असे मानून शैक्षणिक केंद्राची (Educational Hub) निर्मिती करणे ही सॅम पित्रोडा यांनी केलेल्या ३०० शिफारसींद्वारा प्रामुख्याने विस्तार (EXPANSION) सहभाग (INCLUSION) आणि गुणवत्ता (EXCELLENCE) ही उदि॰ष्टे सुचित केली आहेत. विस्तारामध्ये विद्यापीठांच्या संख्येत वाढ, ५० राष्ट्रीय विद्यापीठांची निर्मिती तर सहभाग आणि शिक्षणातील गुणवत्ता या संदर्भात देखील मोलाच्या सुचना केल्या आहेत. परंतु अद्यापही राज्य व केंद्र सरकारकडे निर्णय प्रक्रियेत प्रलंबित आहेत.

डॉ. यशपाल समिती (२००८) :

राष्ट्रीय ज्ञान आयोगानंतर शिक्षणाचे नुतनीकरण करण्यासाठी व शिक्षणक्षेत्राला नवसंजीवनी मिळण्यासाठी डॉ. यशपाल समिती (२००८) चे गठन करण्यात आले. ९४ पानांच्या सादर केलेल्या अहवालामध्ये त्यांनी प्रामुख्याने प्रत्येक विद्यापीठात शिक्षणाच्या बरोबरीने संशोधन कार्याची जोड असणे अनिवार्य केले पाहिजे व त्यासाठी सर्व संशोधन कार्य करणा—या व्यक्तीला किंवा संस्थेला विद्यापीठासोबत जोडले गेले पाहिजे तसेच त्याचप्रमाणे विद्यापीठात सर्व शाखांचा समावेश आवश्यक आहे असे सूचित केले आहे.

राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान (२०१३) (RUSA)

मानव संसाधन व विकास मंत्रालय, भारत सरकारने शिक्षणाचा विस्तार व गुणवत्ता वाढीसाठी राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान सुरु केले आहे. २००७ मध्ये सर्वात कमी १५ टक्के GER हा भारताचा होता आणि सर्वात जास्त ८३ टक्के GER हा युनायटेड स्टेट ऑफ अमेरिकेचा असल्याचे युनायटेड स्टेट ऑफ अमेरिकेच्या अहवालात नमुद केले आहे. महाराष्ट्र राज्याचा GER २३.६० टक्के असून गोवा राज्याचा सर्वात जास्त GER ५०.३० टक्के असल्याचे लक्षात येते. संशोधनात तर भारताचे प्रमाण फक्त २.३ टक्के आहे तर सर्वात जास्त युनायटेड स्टेट ऑफ अमेरिकेचे २३.२० टक्के असल्याचा उल्लेख या अहवालात आहे. त्यामुळे शिक्षणाचा विस्तार आणि त्यातील गुणवत्ता या दोन्ही महत्वाच्या विषयावर रुसाने प्रकाश टाकल्याचे दिसून येते.

नवीन शैक्षणिक धोरण (२०१५) (New Education Policy 2015)

केंद्रात नवीन सरकार रुढ झाल्यानंतर नवीन शैक्षणिक धोरण निश्चित करण्यासाठी २०१५ मध्ये कमिटीचे गठन करण्यात आले. राज्य विद्यापीठांना सक्षम करणे, शिक्षणामध्ये कौशल्य

विकासाला सम्मिलित करणे, शिक्षणातील विषमता दूर करुन शिक्षणाला समाजाभिमुख करणे, संशोधन कार्याला प्रोत्साहित करणे असे अनेक मुददे विचारार्थ आहेत.

डॉ. काकोडकर समिती, डॉ.निगवेकर समिती आणि डॉ. ताकवले समिती (२०११)

डॉ. काकोडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली HIGHER EDUCATION IN MAHARASHTRA या समितीचे गठन २०१० मध्ये महाराष्ट्र सरकारने केले. त्यांनी शिक्षण विषयक सर्व बाबींचा अभ्यास करुन अनेक महत्वाच्या उपाय योजना या अहवालात सूचित केल्या आहेत. डॉ. काकोडकर यांनी आपल्या अहवालात स्पर्धात्मक जागतिकीकरणात होणारी आर्थिक वाढ, ज्ञानाचे वाढणारे महत्व हे लक्षात घेता रचनात्मक विकासासाठी तरुणांना सक्षम करणे ही महत्वाची गरज आहे असे नमूद करुन A3 (Anyone, Anytime and Anywhere) हे सूत्र सुचविले आहे.

डॉ. राधाकृष्णन समिती, मुदलियार समिती व कोठारी समितीने सादर केलेल्या अहवालांनुसार शिक्षणाला समाजाभिमुख करणे, मूल्य शिक्षण, शिक्षण पध्दतीतील सुधारणा, परीक्षा पद्धतीत सुधारणा व तत्सम मुद्यांवर प्रामुख्याने भर देण्यात आला होता. परंतु जागतिकीकरणानंतर गठित झालेल्या समित्यांनी शिक्षणाच्या विस्तारासोबत सर्वसमावेशक शिक्षण देण्याचा आग्रह धरला आहे. सॅम पित्रोडा यांनी राष्ट्रीय ज्ञान आयोग (२००५)च्या अहवालामध्ये शिक्षणातील उत्कृष्टतेवर भर दिला आहे. २०१०मध्ये महाराष्ट्र राज्याने शिक्षणातील गुणवत्ता या विषयासाठी डॉ. काकोडकर समितीचे गठन केले.

या शैक्षणिक विकासाच्या शृंखलेत एक महत्वाची कडी जोडण्याचे महत्वाचे कार्य महाराष्ट्र सरकारने केले आहे. डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्या अध्यक्षतेखाली समितीचे गठन करुन आतापर्यंत विविध समित्यांनी सुचविलेल्या उपाययोजना व महाराष्ट्र राज्यातील वास्तविकता यांची सांगड घालून विद्यापीठांच्या बृहत विकास आराखडयांचे निकष सुचविण्याचे महत्वाचे कार्य या समितीकडे सुपूर्द करण्यात आले आहे.

राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरावर १९४८ पासून तर २०१५ पर्यंत विविध आयोग, समित्या आणि मंडळांच्या माध्यमातून उच्च शिक्षणासंबंधित विविध बाजूंनी प्रयत्न केल्याचे निदर्शनास येत असले तरी उच्च शिक्षणाबददलचा बृहत आराखडा तयार करण्यासाठी प्रथमच राज्य शासनाने घेतलेला पुढाकार ही स्तुत्य बाब आहे .

6

बृहत विकास आराखडयाची व्यापक उद्दिष्टे

उच्च शिक्षणाचे नियोजन आणि अंमलबजावण करण्यासाठी बृहत आराखडा तयार करण्यात येतो. या आराखडयाचे उद्दिष्ट, उच्च शिक्षणाची उपलब्धता योग्या त्या ठिकाणी आणि तेथील गरजेनुसार करणे आहे, असे साधारणपणे मानले जाते. मात्र बृहत आराखडयाची उद्दिष्टे हे त्याहून अधिक व्यापक याची इथे दखल घ्यायला हवी. उच्च शिक्षणाच्या विकासासाठी उपलब्धता, समान संधी आणि गुणवत्ता या त्रिसुत्रीचा प्रामुख्याने आधार घेतला जातो. मात्र केवळ उच्च शिक्षणाची उपलब्धता करण्यावर भर दिल्यास इतर उद्दिष्टांची पूर्तता होणे कठीण होते. किंबहुना उच्च शिक्षणाच्या उपलब्धतेसाठी नवीन महाविद्यालयीन अभ्यासक्रम आणि तुकडया यांना परवानगी देताना मुलभूत सुविधा आणि प्रशिक्षित मनुष्यबळ यांचा विचार केला जातो. मात्र अशा मान्यताप्राप्त महाविद्यालयांचा आणि संस्थांचा विकास कसा व्हायला हवा याविषयी मात्र बृहत आराखडयात प्रतिबिंब पडलेले दिसत नाहीच. त्यामुळेच बृहत आराखडयाची मांडणी करताना या विषयीचे धोरण आणि त्याची संभाव्य अंमलबजावणी या विषयीही निर्देश देणे आवश्यक आहे. असे झाले तरच उच्च शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास होण्यास मदत होईल.

एकविसाव्या शतकातील उच्च शिक्षणाचा विचार केला तर सर्वांगीण विकासासाठी महत्वपूर्ण बाबींची दखल घेणे क्रमप्राप्त आहे. त्या संशोधनाचे धोरण आणि संरचना, कौशल्य विकास हा उच्च शिक्षणाचा अंगभूत भाग बनविण्यासाठीचे धोरण भविष्यात उच्च शिक्षणामुळे होणारे अपेक्षित बदल त्याप्रमाणे साध्य करावयाची उद्दिष्टे यांचा प्रामुख्याने समावेश करावा लागेल.

१. संशोधनविषयक धोरण, संरचना आणि विकास

गुणवत्तापूर्ण उच्च शिक्षण हे संशोधनावर आधारित असायला हवे, अशी मान्यता आता सर्वत्र आहे. शिक्षकांच्या संशोधनामध्ये सक्रीय सहभाग असल्यास त्या विषयासंबंधी अद्ययावत माहिती, त्या विषयाचे सखोल आणि सर्वांगीण आकलन याचा विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेमध्ये वाढ होण्यात निश्चितपणे मदत होते. संशोधनावर आधारित प्रकल्प राबविताना त्यात विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेवून त्यांना विषयाचे सखोल ज्ञान मिळण्यास मदत होते. शिवाय विद्यार्थ्यांमध्ये विषयाबद्दलची उत्सुकता निर्माण होवून त्यांचा शिक्षणातील सहभाग वाढीस लागतो. अशा प्रकारच्या सहभागातून विद्यार्थ्यांमध्ये स्वतंत्रपणे विचार करण्याची क्षमता, निर्णय क्षमता, कृतिशीलता, तात्विक विचारसरणी, विश्लेषण क्षमता या आणि अशा अनेक गुणांचा विकास होतो.

संशोधनाला चालना मिळाल्याने महाविद्यालयीन वातावरण शैक्षणिक गुणवत्तेला पोषक ठरते. शिवाय शैक्षणिक बाबींना प्राधान्य मिळण्यासाठी मदत होवून शिक्षक आपला ठसा राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सहजपणे उमटवू शकतो.

शैक्षणिक सुविधांमध्ये अप्रत्यक्षरित्या वाढ होवून महाविद्यालयीन विकासासाठी त्याचा उपयोग होतो. त्यामुळे बृहत आराखडयामध्ये मान्यताप्राप्त संस्थेचा विकास कशा प्रकारे व्हावा, त्या विकासाचे टप्पे काय असावेत ? त्या संस्थेच्या विकासाचे मूल्यमापनाचे निकष कोणते असावेत ? आणि त्या प्रमाणात अशा संस्थांना दिल्या जाणाऱ्या सवलती कशा असाव्यात ? याचे प्रतिबिंब बृहत आराखडयात पडणे आवश्यक आहे.

२. कौशल्य विकास काळाची गरज

कौशल्य विकास हा उच्च शिक्षणाचा अंगभूत घटक कसा होईल याकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. एकविसाव्या शतकामध्ये भारत हा जगातील सर्वात तरूण देश असणार आहे. भारताचे सरासरी आयुर्मान चोवीस एवढे असेल. लोकसंख्येवर आधारित असणारा हा फायदा देशाच्या विकासासाठी सहाय्यभूत कसा ठरेल ? या विषयी विचार करणे आवश्यक आहे. त्यामुळेच भारत सरकारने कौशल्य विकास हा महत्वाचा मुद्दा मानला आहे. भारतातील अधिकाधिक तरूणांना कौशल्य कसे प्रदान करता येईल या विषयी कौशल्य विकास मंत्रालयातर्फे अनेक योजना कार्यान्वित करण्यात आल्या आहेत. बी–व्होक पदवी अभ्यासक्रम, कम्युनिटी महाविद्यालये, त्याचप्रमाणे कौशल्य विकासांसाठी केंद्राची स्थापना, उद्योगधंदे आणि खाजगी संस्था यांचा समावेश या आणि अशा गोष्टींचा त्यात अंतर्भाव आहे. इंटर्नशिप असावी. असे असले तरी कौशल्य विकास हा केवळ एक आर्थिक घटक या स्वरूपात कार्यान्वित होताना दिसत आहे.

निवड पद्धतीवर आधारित श्रेयांकन पद्धतीचा पुरस्कार आता अनिवार्य आहे. या पद्धतीमध्ये कौशल्य विकासासाठी लागणाऱ्या घटकांचा समावेश सहजपणे करता येईल. मात्र त्याही पुढे जावून एक गोष्ट करणे आवश्यक आहे आणि ती म्हणजे शिक्षकांचा या योजनेमधील प्रत्यक्ष सहभाग. या दृष्टीने प्रत्येक शिक्षकाने किमान एक कौशल्य अवगत करून ते विद्यार्थ्यांना द्यावे. अशी योजना कार्यान्वित करणे आवश्यक आहे. असे झाल्यास पदवी शिक्षणाच्या तीन वर्षात विद्यार्थ्यांना किमान तीन कौशल्य प्राप्त होतील. ही कौशल्ये त्या त्या विषयाशी संबंधित असावीत. असे विषय ऑडिट, स्वयंअध्ययन स्वरूपाचे असावेत. त्याचप्रमाणे विद्यार्थ्यांमध्ये कृतिशील शिक्षणाची आवड निर्माण होवून त्याचा आत्मविश्वास वाढेल. तसेच अनेक क्षेत्रामध्ये उपलब्ध असणाऱ्या नोकरीच्या संधीची त्यांना ओळख होवून त्यांच्या नोकरीच्या संधी निश्चितपणे वाढतील.

त्यासाठी विद्यापीठ आणि महाविद्यालयामध्ये कौशल्य केंद्र स्थापना करावे लागेल. या केंद्रांच्या माध्यमातून ही योजना राबविताना शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्याची आवश्यकता आहे. यासाठी कायमस्वरूपी यंत्रणा निर्माण करून कौशल्य विकासाचा कार्यक्रम राबविल्यास उच्च शिक्षणाबरोबरच कौशल्य विकास झाल्यामुळे विद्यार्थ्यांना रोजगाराची संधी आणि त्यासाठी लागणारी क्षमता प्राप्त होईल.

३. शहरी, ग्रामीण आणि आदिवासी भागासाठी विकासाचे निकष

ग्रामीण आणि आदिवासी भागांसाठी तसेच महिला महाविद्यालयांसाठी प्रशिक्षित मनुष्यबळ आणि विद्यार्थ्यांची उपस्थिती त्याचप्रमाणे इतर मुलभूत सुविधा या निकषांमध्ये बदल करणे आवश्यक आहे. शहरी भागासाठी आवश्यक असणारी कायमस्वरूपी शिक्षकांची संख्या, त्याचप्रमाणे विद्यार्थी उपलब्धतेतील प्रमाण इतर मूलभूत सुविधा हे ठरविताना त्या ठिकाणचा ग्रॉस एनरोलमेंट रेशो, आर्थिक स्थिती, सामाजिक साक्षरता आणि भौगोलिक परिस्थिती याचा विचार व्हावा.

उच्च शिक्षणाचा विकास आणि त्याचे मूल्यमापन, निश्चित निकष ठरवून वाढवायला हवेत. त्यामुळे येणाऱ्या दशकात 'अ' दर्जा असणारी महाविद्यालये ग्रॉस एनरोलमेंट रेशोत झालेली वाढ, होणाऱ्या संशोधनाचा दर्जा आणि मूल्य, विद्यार्थ्यांना मिहणारे नोकरीचे प्रमाण, त्यांची गुणवत्ता, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर राज्याचे असणारे स्थान, मूलभूत सुविधा, प्रशिक्षित मनुष्यबळ आणि इतर निकषांची पूर्तता होण्याचे प्रमाण आदी गोष्टींचा समावेश करता येईल. त्या दृष्टीने राज्याचा एकविसाव्या शतकात उच्च शिक्षणाचा आलेख कसा असायला हवा याबाबत एक रोड मॅप तयार करणे आवश्यक आहे.

बृहत विकास आराखडयासंदर्भातील कायदेशीर तरतुदी

- महाराष्ट्र विद्यापीठ अधिनियम १९९४च्या कलम क्र. ३६ (२), ५६ (३), ८२(१) व ८२(२) मध्ये प्रत्येक विद्यापीठाच्या बृहत विकास आराखडयासंदर्भात स्पष्ट तरतुदी असून जबाबदाऱ्या निश्चित केल्या आहेत.
- कलम क्र. ३६ (२) नुसार प्रत्येक विद्यापीठाच्या 'महाविद्यालये व विद्यापीठ विकास मंडळा'ने विद्यापीठ व महाविद्यालयांचा दीर्घकालीन व अल्पकालीन बृहत विकास आराखडा तयार करावयाचा असून त्यासाठी महाराष्ट्र विद्यापीठ अधिनियम १९९४ अंतर्गत समाविष्ट केल्यानुसार विद्यापीठांची उद्दिष्टे, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय शैक्षणिक धोरणे यांचा विचार आधारभूत घटक म्हणून करणे अपेक्षित आहे. विद्यापीठाच्या महाविद्यालये व विद्यापीठ विकास मंडळाने तयार केलेला बृहत विकास आराखडा महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळ, राज्य शासन व मा. कुलपती यांचेकडे दाखल करावयाचा असतो. कलम क्र. ८२ मध्ये प्रत्येक विद्यापीठाने बृहत विकास आराखडा तयार

करण्याबाबत व महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळाकडून मान्यता घेणेबाबत तरतूद आहे. त्यानुसार विद्यापीठ परिक्षेत्रातील शैक्षणिक विकास, उच्च शिक्षणाच्या सोयी व सुविधांचे समान वितरण, अविकसित क्षेत्र व उच्च शिक्षण सुविधा नसलेल्या भौगोलिक क्षेत्राची गरज या घटकांचा प्रामुख्याने विचार करणे अपेक्षित आहे. प्रस्तावित बृहत विकास आराखडयात गरजेनुसार दरवर्षी सुधारणा करता येते.

- कलम क्र. ८२ (२) अन्वये नवीन महाविद्यालय स्थापन करण्याचा अर्ज मान्यतेसाठी विचारात घेताना असा प्रस्ताव बृहत विकास आराखडयानुसार असणे आवश्यक असते.
- कलम ५६(३)(g) व ५६ (३)(i) नुसार महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळावर राज्य शासनास व सर्व विद्यापीठास अशा प्रकारच्या शिफारशी करण्याची जबाबदारी टाकली आहे की, ज्यामुळे राज्यातील उच्च शिक्षण विषयक क्षेत्रीय असंतुलन दूर होईल आणि मागासवर्गीय समाज, ग्रामीण व आदिवासी समाज, महिला व अन्य विशेष वंचित घटकांना उच्च शिक्षण विषयक सुविधा उपलब्ध होतील. प्रत्येक विद्यापीठाचा बृहत विकास आराखडा महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळाने मंजूर करावयाचा असतो.

वस्तुस्थिती

- महाराष्ट्र विद्यापीठ अधिनियम १९९४ च्या कलम क्र. ५६ अन्वये 'महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळ' गठित केले जाते. या मंडळाने राज्याच्या उच्च शिक्षण विषयक धोरणांस व विकासास विशेष दिशा देण्याचे कार्य करणे अपेक्षित आहे. परंतु गेल्या १५ वर्षात या मंडळाच्या नियुक्त्यांमधील दिरंगाई व सभांची अनिश्चितता यामुळे हे मंडळ प्रत्यक्षात अपेक्षित मार्गदर्शन करू शकलेले नाही.

- 'महाराष्ट्र राज्य उच्च शिक्षण मंडळ' सक्रिय नसल्यामुळे प्रत्येक विद्यापीठास बृहत विकास आराखडयासाठी राज्यस्तरीय मार्गदर्शक सूचना मिळत नाहीत. पर्यायाने प्रत्येक विद्यापीठ आपापल्या स्थानिक गरजा, क्षमता व कुवतीनुसार असमान बृहत विकास आराखडे तयार करीत असते.
- विद्यापीठांचे बृहत विकास आराखडे तयार करताना तात्कालिक अत्यावश्यक बाब म्हणून शासनाद्वारा निर्गमित होणाऱ्या काही निर्णयांचा विचार देखील करावा लागतो.

उदा. २००४च्या सुमारास राज्यातील समाजकार्य महाविद्यालये प्रथमच अनुदानित झाली व त्याच वेळी शासनाने आदेश निर्गमित केला की, समाजकार्य महाविद्यालयांची यानंतर गरज नसल्यामुळे पुढील आदेश निर्गमित होईपर्यंत विद्यापीठांनी नवीन समाजकार्य महाविद्यालयांना मान्यता देऊ नये. हा आदेश आजही लागू आहे ! बदललेल्या सामाजिक वास्तवाचे भान ठेवून आता अशी समाजकार्य महाविद्यालये स्थापन करण्याची गरज आहे. मोठया कंपन्यांना 'सामाजिक जबाबदारी' हे तत्व कायद्याने स्वीकारावे लागले असून नफ्यातील ठराविक हिस्सा समाजकार्यात खर्ची घालावा लागत आहे. त्यामुळे आता समाजकार्य महाविद्यालयांची आवश्यकता आहे.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची अवास्तव वाढ झाल्यामुळे काही वर्षापूर्वी नवीन शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना मान्यता न देण्याबाबत धोरण शासनाने ठरविले होते.

- प्रत्येक विद्यापीठाद्वारा बृहत विकास आराखडा तयार करताना वापरल्या जाणाऱ्या निकषांची माहिती समितीने संकलित केली असून ती या अहवालासोबत जोडली आहे. गेल्या काही वर्षातील विविध विद्यापीठांचे बदललेले बृहत विकास आराखडे तपासल्यास असे आढळून येते की, नवीन स्थापन करावयाच्या महाविद्यालयांची भौगोलिक स्थळे निर्देशित करण्याव्यतिरिक्त विशेष विकासात्मक उद्दिष्टे त्यात प्रतिबिंबित होत नाहीत. काही विद्यापीठांनी नवीन महाविद्यालयांचे प्रस्ताव स्वीकारताना अपेक्षित असलेली विस्तृत माहिती ठरविलेली आहे. त्यात प्रामुख्याने प्रस्तावित जागेपासून १५ ते २४ कि.मी. परिघातील उच्च माध्यमिक वर्गांची प्रवेश क्षमता, गत तीन वर्षांचे उच्च माध्यमिक वर्गांचे विद्याशाखानिहाय निकाल, या परिक्षेत्रातील अन्य महाविद्यालयांची प्रवेश क्षमता यांचा प्रामुख्याने समावेश आहे.

- गत १५ वर्षात राज्य शासनाने अनेक पारंपरिक व व्यावसायिक महाविद्यालये मंजूर केली आहेत. २०००—२००१ पासून शासनाने 'कायम विना अनुदान' तत्व स्वीकारल्यामुळे अशी सर्व महाविद्यालये कायम विना अनुदान तत्वावर मंजूर करण्यात आली आहेत.

- All India Council for Technical Education, National Council for Teachers Education या सारख्या संबंधित राष्ट्रीय स्तरावरील नियामक मंडळांद्वारा महाराष्ट्र राज्यात अनेक व्यावसायिक महाविद्यालये, व्यवस्थापनशास्त्र संस्था व शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये परस्पर मंजूर करण्यात आली. विविध न्यायालयीन निवाडयांनुसार अशा महाविद्यालयांना राज्य शासनाद्वारा मान्यता देणे बंधनकारक ठरते.

- वर उल्लेख केलेल्या कारणांमुळे महाराष्ट्र राज्यात अनेक महाविद्यालये गेल्या १५ वर्षात अस्तित्वात आहेत. परंतु अशा महाविद्यालयांची स्थानिक गरज आहे अथवा नाही याबाबत गांभिर्याने विचार केल्याचे आढळत नाही.

- कालपरत्वे अनेक कारणांमुळे काही अभ्यासक्रम कालबाह्य झाले आहेत तर मागणीच्या तुलनेत प्रवेश क्षमता अवास्तव वाढली आहे. अशा महाविद्यालयांपैकी अनेक संस्था तोकडया प्रवेशांमुळे आर्थिक दृष्टया अडचणीत आल्या आहेत. शिक्षक भरती संदर्भात शैक्षणिक अर्हता, वेतन आयोगाद्वारा निश्चित पगार व भत्ते, नियमित व कंत्राटी पध्दतीच्या नियुक्त्यांची सतत बदलणारी धोरणे व अन्य अनुषंगिक कारणांमुळे शिक्षकांची अनुपलब्धता, आवश्यक अत्याधुनिक शैक्षणिक सुविधांची वानवा निर्माण होऊन व्यावहारीक प्रश्न जटील झाले आहेत.

- महाराष्ट्र राज्यातील प्रत्येक विद्यापीठांतर्गत काही शहरे व ठराविक शैक्षणिक संस्था याकडे विद्यार्थ्यांचा ओढा असतो. यामुळे ठराविक महाविद्यालयांमध्ये प्रवेशाकरिता झुंबड असते तर अन्य महाविद्यालये ओस पडलेली दिसतात. याचा विपरित परिणाम महाराष्ट्र राज्याच्या उच्चशिक्षण व्यवस्थेवर होत आहे.

उच्च शिक्षण विकासाची प्रस्तावित समग्रलक्षी धोरणे/निकष:

- बृहत विकास आराखडा तयार करण्याची प्रक्रिया :
- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, राज्यस्तरीय शैक्षणिक धोरण, राष्ट्रीय ज्ञान आयोगाच्या शिफारशी या व अशा शिखर स्तरावर घोषित दीर्घकालीन धोरणांचा आधार घेऊन महाराष्ट्र राज्याचा दीर्घकालीन बृहत विकास आराखडा तयार करावा.
- राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी राष्ट्रीय धोरणांव्यतिरिक्त विद्यापीठस्तरावरुन त्या त्या परिक्षेत्रातील वैशिष्ठयांनुसार उच्चशिक्षणाच्या गरजांबाबत शास्त्रशुध्द आकडेवारी संकलीत करावी.
- राष्ट्रीय जनगणनेचे अहवाल, राज्याच्या विविध भागातील शालेय व उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची गत ५ वर्षातील आकडेवारी, शालेय ते उच्च माध्यमिक शिक्षण व उच्चमाध्यमिक ते महाविद्यालयीन शिक्षण अशा संक्रमणाची टक्केवारी, राज्याचे औद्योगिक विकास धोरण, व्यापार, उद्योग, बँकीग, विमा, कृषी, सहकार, माहिती तंत्रज्ञान व अन्य क्षेत्रातील आवश्यक कौशल्यांची आकडेवारी अशा निकषांचा शास्त्रीय पध्दतीने विचार राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडा तयार करताना होणे अपेक्षित आहे.
- प्रत्येक विद्यापीठाचा बृहत विकास आराखडा राज्याच्या बृहत विकास आराखडयाच्या धोरणांशी सुसंगत असावा.
- राज्याची उच्च शिक्षण विषयक धोरणे सर्व विद्यापीठांना त्यांचे बृहत आराखडे तयार करण्यासाठी पथदर्शी असावीत. म्हणून राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडा तयार करण्याच्या प्रक्रियेत क्षेत्रीय माहिती संकलन, भौगोलिक वैशिष्ठये व त्यानुसार स्थानिक गरजा ओळखण्यासाठी "Bottom-Up" Approach चा वापर करावा. व या प्रक्रियेत सर्व विद्यापीठांना सहभागी करुन घ्यावे.
- राज्याचे पुढील २५ वर्षांचे सर्वांगिण विकासाचे धोरण आधारभुत ठेवुन राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडा तयार करावा. अशा आराखडयाचा कालावधी १० वर्षांचा असावा.
- राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडा तयार करण्याची जबाबदारी शासनाने महाराष्ट्र राज्य उच्चशिक्षण मंडळ अथवा प्रस्तावित विद्यापीठ कायद्यांतर्गत निर्माण होणाऱ्या Maharashtra Higher Education Development Council (MAHED) या प्राधिकरणाकडे सोपवावी. या प्रक्रियेत Tata Institute of Social Sciences, Indian Institute of Population Studies, National Statistical Organization, FICCI, State Institute of Education व यासारख्या अन्य ख्यातनाम संस्थांची मदत घ्यावी. तसेच राज्यस्तरावर दर १० वर्षांनी शास्त्रशुध्द सर्वेक्षण करुन त्यांचे निष्कर्ष विचारात घ्यावेत.
- प्रत्येक विद्यापीठाने राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडयांतर्गत धोरणे आणि निकषानुसार आपला बृहत विकास आराखडा तयार करावा. त्याकरीता आपल्या कार्यक्षेत्रातील लोकसंख्या, १८ ते २३

वयोगटातील युवकांची संख्या, उपलब्ध शैक्षणिक सुविधा, स्थानिक वैशिष्ठये, शिक्षणापासुन वंचित आदिवासी व ग्रामिण भाग, मागासवर्गीय, अल्पसंख्यांक, महिला व अपंग या वंचित घटकांच्या अपेक्षा व आकांक्षा यांचा विचार करणे आवश्यक आहे.

- ठराविक प्रकारची महाविद्यालये सुरू करण्याबाबत शासनाने घेतलेल्या निर्णयांचे कालपरत्वे बदललेल्या स्थितीनुसार पुनर्विलोकन करून समाजकार्य महाविद्यालयांसारखे नवीन प्रस्ताव स्वीकारावे.
- कवी कुलगुरू कालिदास संस्कृत विद्यापीठ, रामटेक व यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ही विद्यापीठे अन्य विद्यापीठांपेक्षा वेगळी असल्यामुळे त्याबाबत स्वतंत्र विचार करण्याची गरज आहे. उदा. कवी कुलगुरू कालिदास संस्कृत विद्यापीठ, रामटेक द्वारा संस्कृत विषयक विविध अभ्यासक्रम चालविले जातात. संस्कृत भाषेतील विविध विषयांवरील प्राचीन साहित्य मोठया प्रमाणावर असल्यामुळे अशा साहित्याचा वापर सर्व क्षेत्रात होऊ शकतो. म्हणून मुक्त विद्यापीठाप्रमाणे या विद्यापीठाद्वारा चालविल्या जाणाऱ्या आंतरविद्याशाखीय अभ्यासक्रमांसाठी राज्यातील सर्व महाविद्यालयांना संलग्नता व मान्यता मिळण्याची तरतूद असावी. तसेच सर्व विद्यापीठे व महाविद्यालये यांचेकरिता कवी कुलगुरू कालिदास संस्कृत विद्यापीठ, रामटेक या विद्यापीठाने विशेष ज्ञान स्रोत केंद्र (Knowledge Resource Centre) स्थापन करावे. हे विद्यापीठ व अन्य विद्यापीठे / महाविद्यालये यांनी संयुक्त प्रमाणपत्र / पदविका / प्रगत पदविका अभ्यासक्रमांद्वारा विशेष आंतरविद्याशाखीय शिक्षणाची सोय उपलब्ध करून द्यावी.
- राज्यस्तरीय व विद्यापीठ स्तरीय बृहत विकास आरखडे तयार करताना काही दीर्घकालीन उद्दिष्टे निश्चित करुन ती कालबध्द पध्दतीने साधण्याची योजना आराखडयात असावी ती पुढीलप्रमाणे :

१. सहभाग वृध्दी :

राज्यस्तरीय विकास आराखडयात Gross Enrolment Ratio (GER) पुढील दोन दशकात ३५% साध्य व्हावा व त्यासाठी येत्या दशकातील उद्दिष्ट ३०% असावे. या उद्दिष्टानुसार प्रत्येक विद्यापीठाने आपल्या बृहत आराखडयात विस्ताराच्या योजना संमिलीत कराव्यात.

२. क्षेत्रीय संतुलन :

राज्यस्तरीय विकास आराखडयात ग्रामिण व आदिवासी भागातील अनुशेष कमी करण्यासाठी गरजेनुसार किमान १ पारंपारिक (कला, विज्ञान व वाणिज्य) व किमान १ व्यावसायिक महाविद्यालय अशा क्षेत्रात निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट असावे व त्या अनुशंगाने संबंधित विद्यापीठाने आपल्या बृहत विकास आराखडयात तरतूद करावी. यासाठी वित्तीय सहाय्य व अन्य विशेष योजना तयार करुन शासनाने 'सकारात्मक हस्तक्षेपाचे' धोरण प्राधान्याने अंगिकारावे. व वित्तीय सहाय्य अथवा अनुदानित तत्वाचा विशेष वापर करावा.

३. महिला सबलीकरण :

राज्यस्तरीय विकास आराखडयात मुलींच्या शिक्षण विषयक आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी विशेष योजना असावी. उदा. पुढील २० वर्षात तालुकास्तरावर मुलींचे किमान १ महाविद्यालय असावे, मुलींच्या वसतीगृहांची विशेष निर्मिती करावी. या अनुषंगाने प्रत्येक विद्यापीठाने बृहत आराखडयात विशेष तरतूद करावी.

४. दर्जात्मक सुधारणा :

उच्चशिक्षण क्षेत्रातील दर्जात्मक सुधारणांची उद्दिष्टे राज्यस्तरीय विकास आराखडयात आकडेवारीच्या स्वरुपात घोषित व्हावी. उदा. किमान ५० % महाविद्यालये येत्या ५ वर्षात NAAC / NBA द्वारा मूल्यांकित व मानांकित व्हावेत. किमान २५% महाविद्यालये A ग्रेड प्राप्त करणारी असावीत. यासाठी प्रत्येक विद्यापीठाने बृहत विकास आराखडयात दर्जा सुधारण्यासाठी उद्दिष्टे व कृती कार्यक्रम निश्चित करावा.

५. संशोधनाचा दर्जा व उपयोजन :

महाराष्ट्र राज्यातील उच्च शिक्षण व्यवस्थेतून होणाऱ्या राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय संशोधनाचा स्तर उंचावणे व स्थानिक प्रश्न सोडविण्यासाठी अशा संशोधनाची उपयोगिता वाढविणे, या उद्देशाने राज्यस्तरीय बृहत विकास आराखडयात स्थानिक वैशिष्ठ्यांनुसार संशोधनाची विशेष सुविधा केंद्रे निर्माण करण्याची तरतूद असावी. त्यात स्थानिक उद्योगांचा सहभाग असावा. तर विद्यापीठाच्या बृहत विकास आराखडयात अनुषंगिक तरतुदी करून याबाबत समन्वय साधला जावा.

प्रत्येक विद्यापीठाचा बृहत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी प्रस्तावित सूक्ष्मदर्शी धोरणे / निकष

१. सकल सहभाग गुणोत्तर (Gross Enrolment Ratio) वृद्धी :

विद्यापीठ परिक्षेत्रातील जिल्हानिहाय १८ ते २३ वयोगटातील युवकांच्या लोकसंख्येच्या प्रचलित सहभागाचे जिल्हानिहाय प्रमाण किमान ५% वाढविण्याचे पंचवार्षिक उद्दिष्ट असावे. उपलब्ध विद्याशाखानिहाय प्रवेश क्षमता व असे उद्दिष्ट यातील फरक निश्चित करून नवीन महाविद्यालयांची स्थाने जिल्हानिहाय ठरवावीत.

२. महिला सक्षमीकरण :

जिल्हा निहाय १८ ते २३ वयोगटातील युवतींच्या लोकसंख्येच्या प्रचलित सहभागाचे प्रमाण किमान ५% ने वाढवून वंचित मुलींना महाविद्यालयीन शिक्षण प्रवाहात आणण्याचे विशेष उद्दिष्ट असावे. त्यानुसार प्रत्येक तालुक्यासाठी किमान एक महिला महाविद्यालय असावे.

३. प्रवेश क्षमता :

विद्यापीठ परिक्षेत्रातील पारंपरिक विद्याशाखानिहाय सद्यस्थितीत असलेली प्रवेश क्षमता व उच्च माध्यमिक परीक्षेतील विद्याशाखाहनिहाय निकालांचे प्रमाण यांचा एकत्रित विचार करून तालुकानिहाय तफावत निश्चित करावी व अशी तफावत भरून काढण्यासाठी नवीन महाविद्यालय / विद्याशाखा विस्तार / विद्याशाखांतर्गत तुकडी विस्तार/ विशेष विषय विस्तार विकास आराखडयात प्रस्तावित करावा. या प्रक्रियेत तंत्र शिक्षण, वैद्यकीय शिक्षण, कृषी शिक्षण, औषधनिर्माण शिक्षण, तांत्रिक पदविका शिक्षण विभागांचे संबंधित विकास आराखडे व आकडेवारी विचारात घेतली जावी. तसेच कालानुरूप काही अभ्यासक्रमांच्या मागणीतील चढउतारांचा विचार व्हावा.

४. दोन महाविद्यालयातील अंतर :

असे अंतर ठरविताना विद्यापीठ परिक्षेत्रातील भौगोलिक स्थिती, आदिवासी व डोंगराळ भाग अशा वैशिष्ठयांचा विचार आवश्यक आहे. उदा. गोंडवाना विद्यापीठ परिक्षेत्रात विविध पाडे व खेडी यात लोकसंख्या विखुरलेली आहे. तर अनेक ठिकाणी प्रवासी वाहतुकीच्या सोयी व सुविधा हा घटकही महत्वाचा असतो. मुंबई व पुणे यासारख्या महानगरातील महाविद्यालयीन शिक्षणाच्या सुविधांचा विचार करताना दोन महाविद्यालयातील अंतर कमी असू शकते. सबब शहरांचे वर्गीकरण व त्यानुसार दोन महाविद्यालयातील अंतर पुढीलप्रमाणे असावे.

शहरांचे वर्गीकरण	दोन महाविद्यालयातील अंतर
अ. महानगरे – लोकसंख्या – १५ लाखापेक्षा जास्त	०२ कि.मी.
ब. महानगरपालिका – लोकसंख्या ५ लाख ते १५ लाख	०३ कि.मी.
क. जिल्हयाचे ठिकाण	०४ कि.मी.
ड. निम शहरी विभाग – लोकसंख्या २ लाख ते ५ लाख	०५ कि.मी.
इ. ग्रामीण भाग	२० कि.मी.
फ. आदिवासी व डोंगराळ भाग	१० कि.मी.

असे अंतर ठरविताना पुढील दोन पद्धतींचा वापर होऊ शकतो.

- प्रचलित महाविद्यालयाच्या स्थानास केंद्रबिंदू मानून प्रस्तावित अंतराचा परिघ.
- निम शहरी व ग्रामीण भागाकरिता तालुका अथवा अन्य महत्वाचे गाव केंद्रबिंदू मानून प्रस्तावित अंतराचा परिघ.

- दोन महाविद्यालयातील अंतराचा निकष मार्गदर्शक म्हणून वापरला जावा. तथापि, प्रत्येक विद्यापीठ परिक्षेत्रातील स्थानिक वैशिष्ठ्ये विचारात घेऊन या निकषाबाबत लवचिकता असावी. मात्र त्याबाबत सकारण स्पष्टीकरण देणे आवश्यक असावे.

* महिला, मागासवर्गीय, आदिवासी व अल्पसंख्यांक युवकांच्या गरजा पूर्ण करण्याचे प्राथमिक उद्दिष्ट असलेल्या भागांकरिता अंतराच्या निकषाबाबत लवचिकता असावी.

* अंतराचा निकष लावताना पारंपरिक अव्यावसायिक महाविद्यालये व व्यावसायिक महाविद्यालये असे दोन स्वतंत्र गट करावेत. अंतराचा निकष एकाच विद्याशाखेच्या दोन महाविद्यालयांसाठी लागू असावा. म्हणजेच भिन्न विद्याशाखांसाठी अशी किमान अंतराची अट लागू नसावी.

५. विद्यापीठ परिक्षेत्रातील कृषी, औद्योगिक, व्यावसायिक वैशिष्ठये :

महाराष्ट्र राज्याच्या विविधतेचा विचार केल्यास असे आढळते की, विविध विद्यापीठांच्या परिक्षेत्राची कृषी विषयक, औद्योगिक, व्यावसायिक व भौतिक वैशिष्ठये भिन्न स्वरूपाची आहेत. उदा. शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर भागात लेदर इंडस्ट्री, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ भागात ऑटोमोबाईल क्लस्टर व फार्मा उद्योग, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, गोंडवाना विद्यापीठ परिक्षेत्रात वनसंपदा व अनुषंगिक उद्योग, उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ परिक्षेत्रात कापूस, केळी व पी.व्ही.सी.पाईप व प्लास्टिक उद्योग, कोकण विभागात अन्न प्रक्रिया उद्योग, सोलापूर भागात वस्त्रोद्योग इ. सबब प्रत्येक विद्यापीठाने आपला बृहत विकास आराखडा तयार करताना अशा व्यावसायिक वैशिष्ठयांनुसार स्थानिक कुशल मानवसंसाधनाची गरज भागविण्याच्या उद्देशाने अनुषंगिक विशेष अभ्यासक्रम, विद्याशाखा अथवा महाविद्यालये व संशोधन केंद्रे प्रस्तावित करावीत. तसेच, अशा वैशिष्ठ्यपूर्ण व्यवसायांसाठी विशेष कौशल्याधारित शिक्षण देणाऱ्या शैक्षणिक संस्था (Skill Knowledge Providers) स्थापन करण्याचा विचार करावा. यासाठी जिल्हा उद्योग केंद्र, औद्योगिक विकास महामंडळ, जिल्हा नियोजन मंडळ, जिल्हा उद्योजक संघटना, जिल्हा Local Bank, उद्योजक प्रतिनिधी व कृषि व वन विभाग यांचा सल्ला व मार्गदर्शन घ्यावे.

राष्ट्रीय कौशल्य विकास मंडळाने (National Skill Development Council) देशातील सर्व जिल्हयांचा अभ्यास केला असून जिल्हानिहाय कौशल्यांची आवश्यकता व उपलब्धता याबाबत अहवाल प्रसिद्ध केले आहेत. अशा विशेष कौशल्यांबाबत आवश्यकता व उपलब्धता यातील तफावतीचे विश्लेषण (Gap Analysis) करून प्रत्येक विद्यापीठाने बृहत आराखडयात विशेष तरतुदी कराव्यात. तसेच पारंपरिक अभ्यासक्रमात विशेष विषयांची कौशल्ये व व्यक्तिमत्व विकासाची कौशल्ये यांचा कालबद्ध पद्धतीने समावेश करण्याचा कृती कार्यक्रम बृहत आराखडयांमध्ये समाविष्ट असावा.

६. सद्यस्थितीतील प्रवेश क्षमता व रिक्त जागा :

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये, अभियांत्रिकी महाविद्यालये, व्यवस्थापनशास्त्र संस्था, विधी महाविद्यालये, औषधनिर्माणशास्त्र महाविद्यालये व जैवतंत्रज्ञान, बी.बी.ए., एम.सी.एम. यांसारख्या

अभ्यासक्रमांची प्रवेश क्षमता व प्रत्यक्ष होणारे प्रवेश याबाबत सध्या मोठया प्रमाणावर तफावत आढळते. अशी तफावत अभ्यासक्रमास असलेल्या मागणीवर अवलंबून असते. तसेच प्रचलित महाविद्यालयातील शैक्षणिक सुविधातील त्रुटी व कमकुवत अभ्यासक्रम यामुळे देखील असते. सबब या घटकाचा साकल्याने विचार करून गत तीन वर्षात सरासरी २५% पेक्षा जास्त जागा अशा अभ्यासक्रमासाठी रिक्त असतात त्या परिसरात / शहरात नव्याने त्याच विद्याशाखेचे / अभ्यासक्रमाचे नवीन महाविद्यालय बृहत विकास आराखडयात प्रस्तावित करू नये. तसेच युवकांना आकर्षित करणारी नावे देवून विशेष नाविन्य नसलेले अभ्यासक्रम तयार करण्याच्या प्रवृत्तींवर बंधने आणणे गरजेचे आहे.

७. भौगोलिक स्थान व ख्यातकीर्त संस्थांची वैशिष्ठये :

उच्च शिक्षणासाठी युवकवर्ग महाराष्ट्रातील काही नावाजलेल्या महत्वाच्या शहरांना प्राधान्य देत असतो. जसे विदर्भातील विद्यार्थी नागपूर व अमरावती शहरातील महाविद्यालयांना प्राधान्य देतात तर उर्वरित महाराष्ट्रातून अजूनही पुणे व मुंबई महानगरांकडे विद्यार्थ्यांचा ओढा असतो. तर ग्रामीण भागातील युवक जिल्हयाच्या ठिकाणी शिक्षण घेण्यास उत्सुक असतो. प्रत्येक विद्यापीठ परिक्षेत्रात काही महाविद्यालये व शैक्षणिक संस्था नावाजलेलया व ख्यातकीर्त असतात. NAAC द्वारा होणारे मानांकन, विद्यापीठ अनुदान आयोगाद्वारे दिले जाणारे कॉलेज विथ पोटॅन्शिअल फॉर एक्सलन्स सारखे दर्जाचे मानांकन व त्यामुळे अशा ठिकाणी प्रवेश प्रक्रियेवर मागणीचे प्रचंड दडपण तयार होते. तर अन्य ठिकाणी प्रवेशांची वानवा असते. सबब, अन्य महाविद्यालयांचा दर्जा व गुणवत्ता वाढविण्यासाठी कालबद्ध कृती कार्यक्रम बृहत आराखडयात असावा. शैक्षणिक अंकेक्षण (Academic Audit), NAAC मूल्यांकन याबाबत बृहत आराखडयात तरतूद असावी. सातत्यपूर्ण तपासणी, प्रशिक्षण, शैक्षणिक सुविधांतील सुधारणा यासारख्या सकारात्मक तरतुदींचा समावेश बृहत आराखडयात असावा. अन्यथा असे भौगोलिक व संस्थात्मक असंतुलन कमी होणार नाही.

८. दर्जात्मक शिक्षणाच्या प्रसरणाची सामाजिक जबाबदारी :

महाराष्ट्रासारख्या प्रगत राज्यात अनेक महाविद्यालये व शैक्षणिक संस्था नावलौकिक प्राप्त आहेत आणि NAAC द्वारा A ग्रेड प्राप्त केलेल्या आहेत तर विद्यापीठ अनुदान आयोगाद्वारे विविध स्वरूपाचे दर्जा मानांकन देखील मिळविलेले आहेत. अशी महाविद्यालये दर्जात्मक शिक्षणाची एकांडी बेटे म्हणून ओळखली जातात. विद्यापीठ परिक्षेत्रातील ग्रामीण व आदिवासी भागात अशा दर्जात्मक शिक्षणाची सुविधा पोहोचविण्याची सामाजिक जबाबदारी नामांकित महाविद्यालयांवर सोपविली पाहिजे. म्हणून या महाविद्यालयांच्या विद्याशाखा / तुकडया / अभ्यासक्रम विस्तारांच्या प्रस्तावात त्यांना ग्रामीण व आदिवासी भागात असा विस्तार करण्यासाठी विशेष प्रयोग म्हणून परवानगी देवुन उद्युक्त

करावे. विद्यापीठाच्या बृहत विकास आराखडयात अशी महाविद्यालयीन उपकेंद्रे Satellite Centres च्या उभारणीचा विचार व्हावा.

९. अभ्यासक्रमातील विविधता :

पारंपारिक कला, वाणिज्य व विज्ञान विद्याशाखांच्या महाविद्यालयांपुरता मर्यादीत विचार न करता आंतरविद्याशाखीय अभ्यासक्रम, कला व ललित कला, कौशल्याधारित अभ्यासक्रम व क्रिडा विषयक अभ्यासक्रम या सारख्या अभ्यासक्रमांची खास तरतुद बृहत विकास आराखडयात असावी. तसेच Dual Degree/Twinning Programme यांचा समावेश असावा. कोणतेही नवीन अभ्यासक्रम बृहत विकास आराखडयात संमिल्लीत करतांना Choice Based Credit System, Horizontal and Vertical Mobility Vocational Approach, कौशल्य विकास, मुबलक प्रात्यक्षिके, माहिती तंत्रज्ञानाचा पर्याप्त वापर असे घटक अविभाज्य म्हणून विचारात घ्यावेत.

१०. शैक्षणिक गुणवत्ता मूल्यमापन :

प्रस्थापित महाविद्यालयांना विस्ताराचे प्रस्ताव द्यावयाचे असल्यास त्यांची शैक्षणिक तपासणी (Academic Audit) व NAAC/NBA मूल्यांकनासारखे किमान निकष पूर्व अट म्हणून असावेत. तसेच पदवी स्तरावरील किमान २ बॅचेस पूर्ण झाल्याशिवाय पदव्युत्तर अभ्यासक्रमां करिता मान्यता देऊ नये.

११. औद्योगिक शहरातील सायंकालीन महाविद्यालये :

महाराष्ट्रातील अनेक औद्योगिक शहरातील उद्योग व्यवसायात नोकरी करण्या–या व त्याद्वारे अर्थार्जन करणा–या युवकांसाठी उच्चशिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करुन देण्यासाठी सध्या मुक्त विद्यापीठांचे अभ्यासक्रम, दूरस्थ अभ्यासक्रम, आभासी वर्ग व Online अभ्यासक्रम हे मार्ग उपलब्ध आहे. तसेच बहीस्थ विद्यार्थी म्हणुन सुध्दा विद्यार्थ्यांना संधी प्राप्त होते. परंतु औपचारीक अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियेपासुन असे नोकरी करणारे युवक युवती वंचित राहु नये म्हणुन विद्यापीठांनी सायंकालीन महाविद्यालयांची तरतुद बृहत विकास आराखडयात करावी. प्रचलित महाविद्यालयांना काही प्रचलित अभ्यासक्रम/तुकडया सायंकालीन चालविण्याची तरतुद असावी. अशी परवानगी विद्यापीठ स्तरावर देण्याची तरतूद असावी.

१२. स्वायत्ततेचा आग्रह :

'स्वायत्ततेच्या तत्वाचा अंगिकार' या दृष्टीने राष्ट्रीय स्तरावर सर्व राज्यांचा तुलनात्मक अभ्यास केल्यास असे प्रकर्षाने जाणवते की, महाराष्ट्रासारखे प्रगत राज्य अन्य राज्यांपेक्षा खूप मागे आहे. शैक्षणिक क्षेत्रातील प्रायोगिक क्षमता महाराष्ट्रातील शिक्षणसंस्थांकडे भरपूर असल्या तरी स्वायत्ता,

18

स्वयंनिर्णय व स्वयंविकास यासाठी सकारात्मक मानसिकता वृद्धींगत करण्यासाठी शासन व विद्यापीठांनी सकारात्मक नियंत्रण व शिक्षकी पदे, वेतन याबाबत आश्वस्त करण्याची गरज ही समिती अधोरेखित करीत आहे. विद्यापीठांच्या बृहत विकास आराखडयात परिक्षेत्रातील सक्षम महाविद्यालयांच्या स्वायत्ततेचा नियोजनबध्द आराखडा व कृती कार्यक्रम जाणीवपूर्वक संम्मिलीत करावा.

१३. विधी महाविद्यालयांसाठी विशेष शिफारस:

विधी विद्याशाखेच्या विद्यार्थ्यांना न्यायालयीन कामकाजाचे प्रत्यक्ष अवलोकन गरजेचे असते. ज्या ठिकाणी न्यायालयीन प्रक्रियेच्या अवलोकनाच्या संधी मर्यादित आहे अशा तालुक्यांच्या जागी विधी महाविद्यालयात विद्यार्थी प्रवेश घेत नाहीत. म्हणून बृहत विकास आराखडयात 'न्यायालयीन प्रक्रियेचे अवलोकन करण्याच्या मुबलक संधी' हा महत्वाचा निकष विधी महाविद्यालयांसाठी असावा.

१४. प्रमाणपत्र, पदविका, प्रगत पदविका, बी.व्होक. अभ्यासक्रम :

विद्यापीठ अनुदान आयोगाद्वारा विविध योजनांतर्गत असे अभ्यासक्रम महाविद्यालये व विद्यापीठांना मंजुर होत असतात. तसेच विद्यापीठ स्तरावर अनेक असे अभ्यासक्रम प्रस्तावित केले जातात. या स्वरुपाच्या अभ्यासक्रमांना संलग्नता देण्यासाठी शासकीय मान्यतेची अट हा एक व्यावहारीक व जाचक प्रश्न आहे. विद्यापीठ अनुदान आयोगाद्वारा मंजुर केल्या जाणा–या अशा अभ्यासक्रमांसाठी विद्यापीठ स्तरावरच मान्यता देण्याची तरतुद असावी.

१५. भविष्यकालीन कुशल मनुष्यबळाची गरज :

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर असा अंदाज व्यक्त केला जात आहे की, २०२२ पर्यंत मोठया प्रमाणावर कुशल मनुष्यबळाची गरज लागणार आहे व संपूर्ण जगांस कुशल मनुष्यबळ पुरवू शकणारा भारत हा प्रमुख देश असेल, कारण त्यावेळी भारतातील तरुण लोकसंख्येचे प्रमाण अन्य प्रगत देशांपेक्षा जास्त असेल. या संधीचा फायदा घेण्यासाठी राज्यस्तरीय व विद्यापीठस्तरीय बृहत विकास आराखडयात विविध स्वरुपाच्या कौशल्य विकासाच्या संधी, योजना व शिक्षण पध्दती केंद्रस्थानी असल्या पाहिजेत. सबब सर्व पारंपारीक अभ्यासक्रमातून सुध्दा कौशल्य विकासास अविभाज्य भाग म्हणुन प्राधान्य देण्याचा कृती कार्यक्रम विकास आराखडयात असावा.

१६. संशोधन विकास आराखडा :

विद्यापीठांच्या बृहत विकास आराखडयात विद्यापीठ व महाविद्यालय स्तरावर होणा–या संशोधनाची क्षेत्रे, कक्षा, दिशा व उपयोजनमूल्य निश्चित करुन संख्यात्मक व गुणात्मक उद्दिष्टे घोषित करणे आवश्यक आहे.

१७. विकास आराखडयाची सर्वकषता व विद्यापीठांचे उत्तरदायीत्व :

विद्यापीठांचा बृहत विकास आराखडा निव्वळ नवीन प्रस्तावित महाविद्यालयांची स्थाने ठरविण्यापुरता मर्यादीत न राहता विद्यापीठातील विविध शैक्षणिक विभागांचा संख्यात्मक व गुणात्मक विस्तार, विद्यापीठ परिक्षेत्रातील उच्च शिक्षणाचा दर्जात्मक विस्तार, विद्यापीठे व महाविद्यालये यांच्या सामाजिक जबाबदारीचा आयाम या सारख्या घटकांचा शास्त्रीय पध्दतीने संख्यात्मक आलेख व पंचवार्षिक उद्दिष्टे निश्चित करणे अशा स्वरूपाचा असावा. पर्यायाने दरवर्षी ठरविलेली संख्यात्मक व गुणात्मक उद्दिष्टे किती प्रमाणात साध्य झाली आहेत याबाबतचा विश्लेषणात्मक स्वयंमूल्यमापन अहवाल विद्यापीठांनी प्रकाशित केला पाहिजे.

१८. विद्यापीठांची उपकेंद्रे :

बृहत विकास आराखडयात विद्यापीठांनी परिक्षेत्रातील महाविद्यालयीन युवकांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी विद्यापीठांनी विविध ठिकाणी शैक्षणिक, प्रशासकीय व संशोधनात्मक उपकेंद्रे (Sub Campuses) निर्माण करण्याचा कालबद्ध कृती कार्यक्रम संम्मिलीत करणे अपेक्षित आहे.

१९. उद्योगक्षेत्राचा सहभाग :

मान्यताप्राप्त यशस्वी उद्योगसंस्थांनी उच्च शिक्षण, संशोधन व कौशल्य विकास केंद्रे स्थापन करण्यासाठी राज्यशासन व विद्यापीठांनी योजना तयार कराव्यात. तसेच महाविद्यालये व उद्योगसंस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने कौशल्याधारीत अभ्यासक्रमांची रचना बृहत विकास आराखडयात असावी.

२०. प्रशिक्षण :

प्रत्येक विद्यापीठाच्या बृहत विकास आराखडयात शिक्षक/शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांच्या प्रशिक्षणाचा कृती कार्यक्रम असावा.

२१. उद्योजकता विकास :

जिल्हास्तरावर रोजगार, स्वयंरोजगार व उद्योजकता कौशल्य विकास केंद्रे विद्यापीठांनी स्थापन करावीत व महाविद्यालयीन स्तरावर याबाबत विशेष योजना असावी. विद्यापीठ स्तरावर संयुक्त उद्योग व संशोधन संस्था व्यावसायिक स्वरूपात स्थापन करण्यासाठी विशेष योजना असावी. (Entrepreneurship Incubation Centres)

* * * * *

उच्च शिक्षणाचा बृहत आराखडा तयार करताना विचारात घ्यावयाचे सर्वसाधारण निकष तयार करण्याकरीता समिती गठीत करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: उशिप २०१४ /प्र.क्र ४०३/विशि-३
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरू चौक,
मंत्रालय, मुंबई – ३२.
दिनांक : २० जुलै, २०१५.

शासन निर्णय:-

महाराष्ट्र विद्यापीठ अधिनियम, १९९४ कलम ८२(१) मध्ये "विद्यापीठाच्या अधिकारितेमधील सेवारहीत आणि न्यून विकसीत क्षेत्राच्या गरजांचा योग्य तो विचार करून उच्च शिक्षणाच्या सुविधांचे समन्याय वाटप होण्याची सुनिश्चिती होईल अशा रितीने, उच्च स्तर शिक्षणाच्या शैक्षणिक विकासाकरीता परिसंस्थांची आणि महाविद्यालयांची स्थाने निश्चित करण्यासाठी विद्यापीठ एक दृष्टीगम्यक योजना तयार करील आणि ती राज्य शिक्षण परिषदेकडून मान्य करून घेईल." अशी तरतूद आहे. तसेच उक्त अधिनियमाच्या कलम ८३(५) मध्ये "विद्यमान महाविद्यालयांमध्ये व परिसंस्थांमध्ये नवीन विषय आणि ज्यादा विभाग सुरू करण्यासंबंधीच्या परवानगीची कार्यपध्दती ही, राज्य शासनाकडून विहीत करण्यात येईल त्या प्रमाणे असेल." अशी तरतूद आहे.

२. उक्त तरतूदींनुसार बृहत आराखडा तयार करताना उच्च शिक्षण हे ग्रामीण, डोंगराळ, आदिवासी, नक्षलग्रस्त व शहरी इत्यादी भागातील विद्यार्थ्यांना उपलब्ध होण्याच्या हेतूने संपूर्ण राज्यामध्ये शिक्षणाचे समतोल जाळे निर्माण होणे अपेक्षित आहे. तसेच उक्त अधिनियमाच्या कलम ८३(३)(सी) मधील तरतुदींनुसार अभ्यासक्रम/ विद्याशाखा/ विषय व तुकडी यासाठी संबंधित विद्यापीठ जी प्रवेश क्षमता निश्चित करेल त्या प्रवेश क्षमतेइतके विद्यार्थी त्या परिक्षेत्रात उपलब्ध होतील किंवा कसे याचा सखोल अभ्यास करून (Potential Analysis) त्या आधारे विद्यापीठ क्षेत्रामध्ये नवीन महाविद्यालय, विद्याशाखा, विषय व नवीन तुकडी यासाठी स्थान निश्चित करून त्याचा बृहत आराखडा विद्यापीठाने तयार करणे अपेक्षित आहे.

३. वर नमूद केलेल्या तरतुदी विचारात घेऊन सद्यस्थितीत उच्च शिक्षणाचा बृहत आराखडा संबंधित विद्यापीठाकडून तयार करण्यात येतो. विविध अकृषी विद्यापीठांकडून तयार करण्यात आलेल्या बृहत आराखड्याचे अवलोकन केले असता प्रत्येक विद्यापीठांकडून वेगवेगळे निकष विचारात घेण्यात आल्याचे दिसुन आले आहे. तथापि, सदर बाबतीत राज्यातील उच्च शिक्षणाचा बृहत आराखडा तयार करताना सर्व ठिकाणी सर्वसाधारण निकष विचारात घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी बृहत आराखडा तयार करताना

कोणकोणते सर्वसाधारण निकष विचारात घेण्यात यावेत, या बाबींचा अभ्यास करण्यासाठी खालीलप्रमाणे समिती गठीत करण्यात येत आहे :-

समितीची संरचना

१)	श्री. नरेंद्र जाधव, प्रसिध्द अर्थ व शिक्षणतज्ञ	-	अध्यक्ष
२)	प्राचार्य अनिल राव, (सेवानिवृत्त)	-	समन्वयक
३)	डॉ. मुरलीधर चांदेकर, कुलगुरु (प्रभारी) गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली,	-	सदस्य
४)	श्री. पंडित विद्यासागर, कुलगुरु, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड,	-	सदस्य

सदर शासन निर्णयाव्दारे गठीत करण्यात आलेल्या समितीने आपला अहवाल २ महिन्याच्या आत शासनास सादर करावा.

हा शासन निर्णय शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संकेतांक २०१५०७२०१७२७४५३८०८ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(सिध्दार्थ खरात)
शासनाचे उप सचिव

प्रत,

१. मा. कुलपतींचे सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव.
३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव.
४. संचालक, उच्च शिक्षण, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
५. विभागातील सर्व सहसचिव /उपसचिव, उ. व तं. शि. विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६. सर्व विभागीय सहसंचालक, उच्च शिक्षण/ तंत्र शिक्षण, महाराष्ट्र राज्य.
७. श्री. नरेंद्र जाधव, प्रसिध्द अर्थ व शिक्षणतज्ञ.
८. प्राचार्य अनिल राव, (सेवानिवृत्त).
९. डॉ. मुरलीधर चांदेकर, कुलगुरु (प्रभारी), गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली.
१०. श्री. पंडित विद्यासागर, कुलगुरु, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.
११. मा.मंत्री, उच्च व तंत्र शिक्षण यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१२. मा. राज्यमंत्री, उच्च व तंत्र शिक्षण यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
१३. प्रधान सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
१४. निवड नस्ती (विशि-३).

सहपत्र – 1

शासन निर्णय उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग क्रमांक उशिप 2014/प्र.क्र.403/विशि–3 दि. 20 जुलै, 2015

सहपत्र – 2

महाराष्ट्र राज्यातील अ–कृषी विद्यापीठांद्वारा बृहत विकास आराखडा तयार करताना वापरले जाणारे ठळक निकष